

Tirmizî'nin Câmî'inin Rivâyet Tarîkleri

James ROBSON (1890-1981)*

Çev.: Arafat AYDIN**

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra b. Şeddâd b. Dahhâk es-Sülemî el-Bağdâdî et-Tirmizî, özellikle Ehl-i Sünnet'in günümüzde eserini *Kütüb-i Sitte*'den biri olarak kabul ettiği hadis koleksiyonuna sahip olmakla meşhurdur.*** Dedesinin Mervli olduğu ifade edilmiştir. Ancak dedesi daha sonra Leys b. Seyyâr¹ döneminde Âmu Deryâ nehrinin kuzeyinde bir belde olan Tirmiz² yerleşmiştir. Tirmizli diğer pek çok kişi gibi Ebû İsâ da ilim uğruna seyahatlerde bulunmuş, Horasan, Irak ve Hicazlı pek çok âlimin hadislerini semâ' etmiştir.³ O, Buhârî'nin talebesidir ve aynı zamanda Kuteybe b. Sa'îd el-Bağlânî (ö. 240), Ali b. Hucr el-Mervezî (ö. 244), Ebu Kureyb Muhammed b. 'Alâ el-Kûfî (161-248) ve Muhammed b. Beşşâr al-Basrî (167-252)⁴ gibi

* Hadis ilmine yönelik makaleleri, neşir ve tercümelerinin yanında Arap dili, Hıristiyanlık-İslâmiyet mukayesesi ve müzik gibi alanlarda çalışmaları bulunan James Robson, Manchester Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptığı dönemde 1949-1958 yılları arasında kaleme aldığı beş ayrı makalesinde temel hadis kaynaklarının nüsha olarak rivâyetlerini konu edinmiş, tespit ettiği nüshalar ve râvileri üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Robson'un bu çalışmaları hakkında tarafımızca "James Robson ve Temel Hadis Kaynaklarının Rivâyeti Hakkındaki Çalışmaları Üzerine" isimli bir değerlendirme yazısı kaleme alınmıştır. Bkz. Arafat Aydın, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VIII/1, 2010, s. 165-171. [çev.]

** Yazma Eser Uzmanı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İSTANBUL, arafataydin@yek.gov.tr

*** Bu çalışma "The Transmission of Tirmidhi's Jâmi'" adıyla 1954 yılında Londra Üniversitesi'nce yayınlanan *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, cilt: 16, sayı: 2 (1954), ss. 258-270'de neşredilmiştir.

¹ Leys b. Nasr b. Seyyâr. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Geographisches Wörterbuch, [Mu'cemü'l-buldân'ın Leiden/Almanya baskısı]*, III, 363; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, V, 121.

² İbn Hayr, *Fehrese*, s. 118.

³ Sem'ânî, *Ensâb*, 106a; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 387 (Haydarâbâd, 1325-1328); F. Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, (Göttingen, 1882), s. 75.

⁴ Sem'ânî, aynı yerde Kuteybe'nin ismini Kuteybe b. İsmâil el-Ba'lanî olarak zikreder. Ayrıca Buhârî'nin şeyhleri olarak bilinmeyen Hennâd b. es-Serî el-Kûfî, Muhammed b. Mûsâ el-Basrî ve Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî es-Semerkindî'yi de zikreder. İbnü'l-

Buhârî'nin bazı hocalarından da hadis işmiştir. Hadis rivâyetinde kuvvetli bir hafızaya sahip olduğunu gösteren ilginç bir hikâye anlatılmaktadır. Tirmizî Mekke'ye giderken hadislerini daha önce iki cüzde yazdığı [fakat semâ' etmediği]**** bir şeyhle karşılaşır. Bu iki cüzün yanında olduğunu düşünerek şeyhe hadisleri sormaya başlar. Ancak kendi notlarının yanında olmadığını, onların yerine boş sayfalar getirdiğini görünce şaşırır. Elindeki boş kâğıtlara bakarak, hafızasından, cüzdeki hadisleri sormaya devam eder. Bir süre sonra şeyh elindeki kâğıtların boş olduğunu fark eder ve onu azarlar. Bunun üzerine Tirmizî hadislerin ezberinde olduğunu ifade eder. Şeyh, hadisleri hafızasından sormasına rağmen Tirmizî'nin samimiyetine inanmaz. Tirmizî bunun üzerine kendisine başka hadisler aktarmasını ister. Şeyh ezberinden [başka] kırk hadis okur ve Tirmizî tek bir hata bile yapmadan hadisleri tekrar eder. Böylelikle Tirmizî hadis rivâyetinde takdire şayan bir ezber kabiliyetine sahip olduğunu göstermiştir.⁵

“Buhârî vefat ettiğinde kendisine halef olarak Horasan bölgesinde ilim, hıfz, takva ve zühdde Tirmizî'ye denk başka hiçbir kimse yoktu.” denilmiştir.⁶ Tirmizî'nin âmâ olduğu [kaynaklarda] müşterek bir şekilde dile getirilmektedir. Kör oluşu ise genel olarak Buhârî'nin vefatı sonrasında döktüğü gözyaşlarına bağlanmaktadır.⁷ Zehebî onun iki yıl âmâ olarak yaşadığını söylemiştir. Fakat bir başka görüşe göre o doğumundan itibaren âmâ olarak yaşamıştır. Bu görüş kabul edilebilecek nitelikte değildir.⁸

Tirmizî hakkındaki bu genel övgüler arasında aykırı bir görüş de bulunmaktadır. [258] İbn Hazm (383-456) tarafından Tirmizî'nin *İsâl* (vaye *İttisâl*) isimli kitabından bahsedilirken: “Muhammed b. İsâ b. Sevra meçhuldür.” denilmiştir.⁹ Zehebî bu görüşe itimat edilemeyeceğini zira bunun yalnızca İbn Hazm'ın Tirmizî'nin çalışmalarından haberinin olmadığı anlamına gelebileceğini ifade etmiştir. Ancak İbn Hacer bunu bu şekilde kabule yanaşma-

---

Keyserânî (*Kitâbu'l-Cem' beyne kitâbey Ebî Nasr el-Kelâbâzi ve Ebî Bekr el-İsfehânî*, Haydarâbâd, 1323) Hennâd ve Abdullah'ı yalnızca Müslim'in hocası olarak zikreder. *Tehzibü't-Tehzib IX*, 482'de zikri geçen Muhammed b. Mûsâ'dan Tirmizî'nin rivâyette bulunduğu söylense de Buhârî'nin ondan rivâyette bulunduğu dair herhangi bir bilgi yoktur. İbn Hallikân (*Veşeyâtü'l-a'yân*, De Slane'nin İngilizce tercümesi, II, 679)'da Kuteybe, Ali, İbn Beşşâr ve 'diğerleri' diyerek konuya dair bilgi vermiştir.

**** Köşeli parantez [] içerisindeki bilgiler ve tercüme edilen metnin sayfalarını gösteren ilaveler, metni daha anlaşılır kılabilmek ve mukayese kolaylığı için tarafımızca eklenmiştir. [çev.]

⁵ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 188 (Haydarâbâd, 1315); İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 388.

⁶ Hacer, *Tehzib*, IX, 388.

⁷ Hacer, *Tehzib*, IX, 388-389.

⁸ *Encyclopedia of Islam*, IV, 796.

⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 117 (Kâhire, 1325); İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 388. Eserin ismi *Mizân'da* “*İsâl*” olarak; *Tehzib'de* ise “*İttisâl*” olarak zikredilmiştir. Brockelmann, *GAL*, Supp. I, 695'te her iki isim yer almaktadır.

miştir. O şuna işaret eder: İbnül-Fârâdî (351-403) *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* isimli eserinde Tirmizî hakkında yeterince bilgi vermiştir. İbn Hazm'ın bunu gözden kaçırmış olması mümkün değildir.¹⁰ İbn Hacer, İbn Hazm'ın başka meşhur âlimler hakkında da bu şekilde konuştuğunu ve Tirmizî'yi güvenilir olmamakla itham etme gibi bir görüntü sergilediğini ifade etmiştir. Tirmizî, Tirmiz'in altı fersah uzağındaki Bûğ köyünde en kuvvetli görüşe göre 279 yılında vefat etmiştir.¹¹

Fıkhî konuların ötesinde diğer alanların da işlendiği bir çalışma olduğu için Tirmizî'nin hadis koleksiyonuna genellikle *Câmi'* ismi verilmesi uygun görülmüştür. Kimi zaman *el-Câmi'u'l-kebîr* ve kimi zamansa *Sünen* olarak isimlendirilmiştir. İbn Nedim ve Yâkut [el-Hamevî] bu eseri *Kitâbu's-sahîh* olarak isimlendirmek suretiyle diğerlerinden ayrılırlar.¹² Meerut^{****} baskısı (1286) eseri Tirmizî'nin genellikle *Câmi'* olarak bilinen eseri şeklinde tanımlar ancak [bu ifadenin] hemen altında *Sünen* başlığını verir. Ebû Ali Mansur b. Abdullah el-Hâlidî, Tirmizî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Ben bu eseri tasnif ettikten sonra Hicaz'ın, Irak'ın ve Horasan'ın önde gelen âlimlerine arzettim. Hepsini de beğeniyle karşıladılar.” Hâlidî aynı zamanda şunu da eklemiştir: “Kim bu kitabı evinde bulundurursa o evde sanki Hz. Peygamber konuşuyor gibidir.”¹³

Her ne kadar Müslümanlar genel kabule geç layık görseler de *Câmi'*e layıkıyla önem vermişlerdir. Onu en kıymetli kılan özelliği her bir hadis üzerine görüş beyan etmesi ve sahihlik derecesini ifade eden ıstilahî terimler kullanmasıdır. Tirmizî, kullandığı ıstilahları beyan ettiği bir bölümle eserini sonlandırır. Ancak ne yazık ki bu kısım arzulan boyutta değildir. Bununla birlikte hadisleri değişik mertebelerde sınıflandırma girişiminde bulunmuş olmasından ötürü takdir edilmiştir. Böylelikle Tirmizî eleştirel analizinin gelişiminde yeri önemli olan bir çalışma ortaya koymuştur.¹⁴

¹⁰ Brockelmann, I, 695; aynı cildin 578. sayfasında da İbn Hazm'ın İbnül-Fârâdî tarafından telif edilen bu eseri beğeniyle karşıladığı ifade edilmiştir.

¹¹ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 118. İbn Hayr bu tarihi “279 yılının Ramazan ayının 13. günü Pazar gecesi” olarak verir. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* isimli eserinin II. cildi 679. sayfasında ise 279 yılının Receb ayının 13. günü Pazar gecesi olarak zikretmiştir. İbn Hacer'in *Tehzib* isimli eserinin II. cildi 188. sayfasında bu tarih 13 Receb 279 iken; yine *Tehzib*'in, IX. cildi 388. sayfasında ise Receb 279 şeklindedir. Sem'ânî *Ensâb*'ında bu tarihi “270'ten birkaç yıl sonra” diyerek ifade eder. Yâkut de *el-Mu'cemü'l-buldân*'ında Sem'ânî ile aynı bilgiyi verir. İbn Hallikân Sem'ânî'yi kaynak göstererek 275 tarihini verir fakat Sem'ânî'de buna uyan herhangi bir bilgi mevcut değildir.

¹² İbn Nedim, *Fihrist*, s. 325 (Kâhire, 1348); Yâkut, *Geogr. Wörterb.* I, 844. *Câmi'*in Kâhire baskısı (1350/1931) *Sahîhu't-Tirmizî* başlığını taşımaktadır.

^{****} Hindistan'ın kuzeyinde bulunan bir kenttir. [çev.]

¹³ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, II, 188.

¹⁴ Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 250 ve devamı.

Tirmizî'nin Râvîleri

Tirmizî'nin hadislerini nakleden pek çok kişiden bahsedilmektedir. Sem'ânî şu kimseleri sayar: Muhammed b. Sehl el-Gazzâl, Yakz b. Muhammed ed-Dihkân, Ebu'n-Nasr er-Reşşâdî (ö. 339), Ebû Ali b. el-Harb, Hâfız, Hammâd b. Şâkir en-Nesefî (ö. 290), Ebû'l-Abbâs el-Mahbûbî (ö. 346) ve Huşeym b. Kuleyb eş-Şâşî.¹⁵ [259]

Tirmizî hakkında dağınık bilgiler veren Yâkût yukarıdaki isimlerden yalnızca Mahbubî'yi zikreder.¹⁶ Ayrıca şu isimleri ekler: Ebû Bekr Muhammed b. Nadr el-İsmîşânî¹⁷ (ö. 320'den önce), Ebû Seleme en-Nadr b. Rasûl er-Berdâdî es-Semerkindî¹⁸, Ebû Said el-Heysem b. Kuleyb eş-Şâşî¹⁹ (ö. 335) ve Ebu'l-Hâris Esed b. Hamdüye b. Sa'îd el-Versînî en-Nesefî²⁰ (ö. 315). Bu bahsedilenler içerisinde Zehebî daha başka pek çok râvînin de olduğunu söyleyerek²¹ Hammâd, Mahbûbî ve Heysem dışında Mekhûl b. Fazl (ö. 318), Muhammed b. Mahmud b. 'Anbâr²², Abd b. Muhammed (bu sayılanlar Nesefî nisbesine sahiptir) ve Ahmed b. Ali b. Hasanûyeh (248-340+)'i zikretmiştir. İbn Hacer de başka râvîlerinin olduğunu söyleyerek²³ Mahbubî, Heysem, Esed ve Abd'in yanında Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah b. Dâvûd el-Mervezî, bir tüccar, Ahmed b. Yusuf en-Nesefî, Dâvûd b. Nasr b. Süheyl el-Bezdevî, Mahmud b. Numeyr, oğlu Muhammed, Muhammed b. Mekkî en-Nesefî, Ebû Cafer Muhammed b. Süfyan b. Nadr en-Nesefî ve Muhammed b. Münzir b. Sa'îd el-Herevî'yi (ö. 303) zikreder. İsmi zikredilen tüm bu râvîlerin *Câmi*'in tamamını mı yoksa bir kısmını naklettikleri, yalnızca eseri rivâyet ettikleri söylenip eserin ne kadarını rivâyet ettikleri belirtilmediğinden yeterince açık değildir. Ancak bu râvîlerin çoğu veya tamamının *Câmi*'in râvîleri olmaları mümkündür. Eseri naklettikleri yukarıda ifade edilen bu râvîlerin yalnızca iki tanesinin kayıtlarını buldum. Tüm bunlara ek olarak Ebû Bekr b. Hayr (502-575) *Fehrese*²⁴ isimli eserinde başka hiçbir yerde bahsi geçmeyen ve her biri Ebû Zerr Muhammed b. İbrahim b. Muhammed et-Tirmizî ve

¹⁵ Yâkût, Zehebî ve İbn Hacer tarafından ismi el-Heysem b. Kuleyb eş-Şâşî olarak zikredilen bu râvînin isminin bu şekilde zikredilmiş olması bir hata olmalıdır. Makalenin devamında bahsi geçecektir.

¹⁶ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 844.

¹⁷ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 265.

¹⁸ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 551.

¹⁹ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 747, 844.

²⁰ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, IV, 920.

²¹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, II, 187.

²² Yâkût, *Geogr. Wörterb.*'in IV. cildi 825. sayfasında Muhammed b. Mahmûd b. 'Anter b. Ebû İsmâ et-Tirmizî'den bahsetmiş ve Ebû Bekr Muhammed b. Süleymân b. el-Hıdr'ın (v. 407) ondan Tirmizî'nin *Kitâbu's-sahih*'inin tamamını naklettiğini söylemiştir.

²³ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IV, 387.

²⁴ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 121.

Ebû Muhammed Hasan b. İbrahim el-Kattân'a dayanan birer isnad zincirinden bahseder.

Mahbûbî Rivâyeti

Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ahmed b. Mahbûb b. Fudayl el-Mervezî el-Mahbûbî, Mervliydi ve zengin bir tüccardı. Oğlu Ebu Muhammed Abdullah anlaşılan babasının servetinden istifade etmişti. Hâkim Ebû Abdullah'ın anlattığına göre o Merv'e gittiğinde Ebû Muhammed'i babasının yanında bekler vaziyette görmüş ve onu hali vakti yerinde ve şık giyimli genç birisi olarak tavsif etmiştir. (Ebû Muhammed'in) Babasından rivâyette bulunduğu söylenmiştir. Ancak neyi rivâyet ettiği belirsizdir. Ben de Tirmizî'nin *Câmî*'inin rivâyetlerini araştırdığım hiçbir isnad zincirinde onun ismini göremedim.²⁵ *Câmî*'nin en meşhur nüshasına sahip olan Ebu'l-Abbas el-Mahbûbî, 346 yılında vefat etmiştir.²⁶ Bu tarih Tirmizî'nin vefatının 67 yıl sonrasındır ki Mahbûbî'nin Tirmizî'den semâ' ettiğiinde oldukça genç yaşta olduğu söylenebilir. Onun hangi yolla *Câmî*'i aldığı genel olarak belirsizdir. '**An** rivâyet lafzı kullanılmıştır. Fakat İbn Hayr: "*Câmî*' [başkası tarafından] Ebû İsâ'ya ezberden okunuyordu ve bu esnada Mahbûbî ise semâ' ediyordu"²⁷ demiştir. [260] İbn Hayr başka bir yerde onun *ahberanâ* ve *ahberanâ bihâ semâ'an* rivâyet lafızlarını kullandığını söylemiştir. Herhangi bir yerde kitabın rivâyet yetkisini aldığına dair bilgi yoktur. Ancak bu kadar meşhur bir râvî olmasından ötürü onu güvenilir kabul etmemiz gerekmektedir.

Mahbûbî rivâyetini üç ayrı tarikten alan İbn Hayr genel olarak *haddesenî bihâ* rivâyet lafzını kullanır.²⁸ O, Mahbûbî rivâyetini hocası Muhammed b. Abdullah İbnü'l-'Arabî'den²⁹ (468-543) *semâ'an aleyhi* lafzını kullanarak almıştır. Hocası ise eserin tamamını İbn Tuyûrî diye bilinen Ebu'l-Hüseyn Mübarek b. Abdülcebbâr es-Sayrafî'den³⁰ (411-500) Katî'a'da, baş tarafından bir bölümünü ise Ebû Tâhir el-Bağdadî'den Bağdat'ta almıştır. Onların her ikisi Mahbûbî rivâyetini İbn Zevc el-Harra (ö. 438) diye bilinen Ebû Ya'lâ^{*****} Ahmed b. Abdülvahid Muhammed b. Ca'fer'den³¹, o Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. Ahmed b. Şu'be es-Sincî el-Mervezî'den³² (ö. 391), o da Mahbûbî'den (bunların her birisi *ahberanâ* rivâyet lafzını kullanarak) o da

²⁵ Sem'âni, *Ensâb*, 511a; *Hatib el-Bağdâdî, Târihu Bağdâd*, no: 3990 (Kâhire, 1349/1931).

²⁶ Safedî, *Das Biographische Lexicon*, [el-Vâfi bi'l-vefeyât'ın İngilizce çevirisi], no: 310.

²⁷ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 118.

²⁸ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 117-119.

²⁹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 1181; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 12 ve devamı; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 86 ve devamı; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcül-Müzehheb*, s. 281 ve devamı (Kâhire 1329/1911); Makkari, *Analectes*, I, 477 ve devamı.

³⁰ Yâkût, *Geogr. Wörterb., Fihrist [Register]; Zehebî, Mîzân*, III, 5.

^{*****} Müellif makale boyunca bu ismi Ebû Ya'lî olarak okumuştur. Doğrusu Ebû Ya'lâ'dır. [çev.]

³¹ *Hatib el-Bağdâdî, Târihu Bağdâd*, no: 2015.

³² *Hatib el-Bağdâdî, Târihu Bağdâd*, no: 3990; *Sem'âni, Ensâb*, 313b.

Tirmizî'den ('an rivâyet lafzını kullanarak) almıştır. Tirmizî'nin son bölümü ile birlikte Da'vât ve Menâkıb kitaplarındaki bazı hadisler Ebû Ya'lâ tarafından semâ' edilen nüshada yer almamaktadır. Ancak Ebû'l-Kâsım Hasan b. Ömer el-Hevzânî'nin³³ (435-512), babası Ömer b. Hasan'dan³⁴ (392-460) aldığı rivâyette bu kısımlara yer verilmiştir. İbn Hayr, Hevzânî'yi dayısı olarak tanıtır. Hevzânî vefat ettiğinde o on yaşından büyük değildir. Sonradan şunu görebiliriz ki o *Câmi*'i dayısından doğrudan aldığı iddiasında bulunmamıştır.³⁵

Câmi'in Kahire'de 1350/1931 yılında yapılan neşrinde *Câmi*'i hangi yolla aldığını bildiren İbnü'l-'Arabî'ye ait bir mukaddime yer almıştır.³⁶ Bunu İbn Hayr'ın İbnü'l-'Arabî'den naklettiğiyle karşılaştırsak şunu görürüz ki rivâyetin ana çizgisi belirlidir ve yalnızca detayında küçük farklılıklar mevcuttur. İbnü'l-'Arabî, Mahbûbî rivâyetini Ebu'l-Hasan el-Kâtî'ye ve Bağdat'ta (*bi dâri'l-hilâfe*) Ebû Tahir el-Bağdadî'ye kıraat etmiştir. Her ikisi İbn Zevc el-Harra'ya ('an rivâyet lafzı kullanılarak) icazet vermişlerdir. Ancak İbnü'l-'Arabî, Ebu'l-Hasen'i her açıdan beğendiği için kendini ona uydurmuştur. Ancak hakkında çok az bilgi bulduğum Ebu'l-Hasen el-Kâtî, İbnü'l-'Arabî'nin vefatından sonra doğmuştur. Dolayısıyla meselede bahsi geçen şahıs o olamaz. İbn Hayr'ın İbnü'l-'Arabî'nin *Câmi*'i Ebu'l-Hüseyn el-Mübârek'ten Katî'a'da aldığına dair verdiği bilgiye göre Kâhire baskısının girişinde Ebu'l-Hüseyn'in Ebu'l-Hasan olarak okunması sonucunda baskı hatası meydana gelmiş olabilir. İsnad zinciri Tirmizî'ye kadar ulaşır, Ebû Tâhir unutulmuştur. Tamamen İbn Hayr'daki kayıtlara göre *ahberanâ* ve 'an lafızları kullanılmıştır. Oysa ki, Ebû Ya'lâ'nın nereyi eksik semâ' ettiğine dair bir bilgi bulunmaması şaşırtıcıdır. İbnü'l-'Arabî başka rivâyet nüshalarına da sahip olduğunu söylemiş ancak bunların hangi nüshalar olduğunu belirtmemiştir.

İbn Hayr Mahbûbî rivâyetini ayrıca Ebu'l-Hasen Abbâd b. Serhân b. Müslim [261] el-Ma'âfirî'den³⁷ (464-543) Sevilla Camiinde 520 yılının Ramazan ayında kıraat edilen kısımları semâ etmiş ve geri kalanının da münâvele yöntemiyle rivâyet icazetini almıştır. Abbâd ise 492 yılının Muharrem ayında İbnü't-Tuyûrî'den hem Bağdat'ın batı tarafındaki Kerh'te bulunun [İbnü't-Tuyûrî'nin] evinde hem de Mervezî yolundaki mescitte kendisine kıraat edilmek suretiyle semâ yoluyla almıştır. İbnü't-Tuyûrî 438 yılının Cemâziyelâhir ayının 2. gününde İbn Zevc el-Harra'dan kendisine okunması ve onunda mukabele etmesi suretiyle almıştır. İbn Zevc el-Harra kendi evinde 391 yılının Muharrem ayında Ebû Ali el-Mervezî'den kendi orijinal nüshası-

³³ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 315; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-Müzehheb*, s. 104.

³⁴ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 860

³⁵ Üç sayfa sonra mevzu geçecektir.

³⁶ Bu baskının 6. sayfasından itibaren bu mukaddimeye yer verilmiştir.

³⁷ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 970.

nın kıraat edilmesi suretiyle almıştır. Ebû Ali, Mahbûbî'den almıştır ve tarih zikredilmemiştir. Bu noktaya kadar hep *ahberanâ* kullanılmıştır. (after İbn Hayr). Mahbûbî eserin âmâ olan Ebû İsa'ya o dinlerken kıraat edildiğini söylemiştir. Bu neredeyse tamamen zaten İbnü'l-Arabî vasıtasıyla ulaşan aynı isnad zinciridir fakat neredeyse her bir tabakada detaylar sunmasından dolayı özel bir tarafı vardır.

İbn Hayr'ın Mahbûbî rivâyetini aldığı üçüncü hocası, şeyh ve muhaddis olarak nitelenen ve İbnü't-Talâ' olarak bilinen Ebu'l-Hüseyin Abdülmelik b. Muhammed b. Hişâm b. Sa'd el-Kaysî'dir³⁸ (ö. 551). İbn Hayr, [bu nüshayı] Şilb'de kıraat etmiştir. Ebu'l-Hüseyin, Mahbûbî rivâyetini İbnü's-Sükkere diye bilinen Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed b. Fira es-Sadeff'den³⁹ (452-514) 512 yılının Ramazan ayında 24 gün boyunca Murcia'nın***** en büyük mes-cidinde kendisine kıraat edilmesi suretiyle almıştır. O *haddeseni bihi* rivâyet lafzını kullanmıştır. İbnü's-Sükkere ise Mahbûbî rivâyetini Ebu'l-Fazl Ahmed b. Hasan b. Hayrûn'dan⁴⁰ (406-488) Nusayr yolundaki [Ebu'l-Fazl'ın] evinde ve Katî'a'nın Mervezî yolundaki Kerh'te bulunan İbnü't-Tuyûrî'nin mes-cidinde de İbnü't-Tuyûrî'den her ikisine de kıraat etmek suretiyle almıştır. O *ahberani bihi* rivâyet lafzını kullanmıştır. İbnü's-Sükkere'nin bu iki hocası Mahbûbî rivâyetini İbn Zevc el-Harra'dan almış, İbn Zevc ise Ebû Ali el-Mervezî'den, Ebû Ali, Mabûbî'den, Mahbûbî de Tirmizî'den almıştır. Ve her biri '*an* rivâyet lafzını kulanmıştır. İbn Hayr'ın daha önce birinci isnadda bahsettiği İbn Zevc el-Harra'nın semâ'ının eksik kalan kısımları, burada tekrar zikredilmiştir. Ancak başka bir yolla alınmışlardır. İbn Şahfûr diye bilinen Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Tâhir et-Temîmî el-Belhî⁴¹ bu kısımları Mekke'de Hac esnasında almış ve Bağdat'a getirmiştir. İbn Şahfûr, bu kısmı şeyhi Muhammed b. Abdullah el-Fârisî'den, o Ebu'l-Kâsım Ali b. Ahmed el-Kuzâî'den⁴², o da Ebû Sa'îd Heysem b. Küleyb el-Buhârî'den⁴³ (ö. 335), Ebû Sa'îd Heysem b. Küleyb ise Tirmizî'den almıştır. Ve her biri '*an* rivâyet lafzını kullanmışlardır. Tirmizî'nin Câmî'inin râvîsi olmaktan şeref duyan bu kimselerden biri olan Heysem yoluyla bu isnad kalıntısını fark etmek entere-san bir durumdur/ilginç bir şeydir.

³⁸ Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, no: 1055 (Madrid, 1885).

³⁹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 327; Yâkût, *Geogr. Wörterb., fihrist*; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-Müzehheb*, s. 104 ve devamı.

***** Segura nehrinin kıyısında bir yer alan Murcia, günümüzde İspanya'nın 12. büyük kentidir. [çev.]

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, (Bibl. Isl., 8) no: 190; Yâkût, *Geogr. Wörterb., fihrist*; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 88, (*Kâhire*, 1301).

⁴¹ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 178; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, no: 655.

⁴² Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 747.

⁴³ Bu isim Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 747'de eş-Şâşi el-Binkesi olarak; *Tehzibü't-Tehzib*, III, 63'te ise eş-Şâşi olarak zikredilmiştir.

Kûrânî, Nahlî, Mekkî, Füllânî ve Şevkânî tarafından yapılan beş çalışma (aşağıda H 1-5 rumuzlarıyla gösterilecektir)⁴⁴ 1328 yılında Haydarâbad'da birlikte basılmıştır. Pek çok rivâyet zinciri vermektedirler. H. 1 [Kûrânî] şunu söyler: Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ma'mer b. Taberzes el-Bağdâdî⁴⁵ (516-607) *Câmi*'in [262] "Menâkıb-ı İbn Abbâs"⁴⁶ başlığında eserin sonuna kadar son cüzü hariç tamamını Ebu'l-Feth Abdülmelik b. Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Sehl el-Kürûhî'den⁴⁷ (462-548) almıştır. Kürûhî *Câmi*'i bu şekilde bû Âmir Mahmud b. Kâsım el-Ezdî⁴⁸, Ebû Bekr Ahmed b. Abdüssamed el-Ğuraçî⁴⁹, bir tüccar ve Ebû Nasr Abdülaziz b. Ahmed el-Herevî et-Tiryâkî'den⁵⁰ (ö. 483) almıştır. Alamadığı kısım Ebu'l-Feth el-Kürûhî'ye bir yağ tüccarı olan Ebu'l-Muzaffer Ubeydullah b. Ali b. Yâsîn el-Herevî tarafından verilmiştir/sunulmuştur. Ebu'l-Feth el-Kürûhî'nin zikri geçen tüm bu hocaları *Câmi*'i Ebû Muhammed Abdülcebbar b. Muhammed b. El-Cerrâh el-Cerrâhî el-Mervezî'den⁵¹ (ö. 420'den sonra) almışlar, o ise Mahbûbî'den, Mahbûbî de Tirmizî'den almıştır.

H. 2 (15. sayfa), H. 3 (6. sayfa ve devamı), H. 4 (20. sayfa) ve H. 5 (44.sayfa) yalnızca Ezdî tarikiyle gelen aynı isnad zincirini verirler. Ancak onun rivâyetinin eksik olduğunu gösteren hiçbir işaret yoktur. H. 1 'an lafzını kullanan Kürûhî ve Mahbûbî dışında isnadın her yerinde *ahberanâ* rivâyet lafzını kullanır. H. 2 de genel olarak *ahberanâ* lafzını kullanır. Ancak o Kürûhî'nin *ahberanâ* lafzına yaptığı *bi-Câmi'ihî* eklemesini ve Mahbûbî'nin *bihî semâ'an* eklemesini de zikreder. H. 3, H. 4 ve H. 5 yalnızca 'an lafzını kullanırlar.

H. 1 (15. sayfa) ve H. 3 (50. sayfa) *Câmi*'i Kürûhî'den alan Ebû Ahmed Abdülvehhâb b. Ali b. Abdullah İbn Sükeyne el-Bağdâdî⁵² (ö. 607) ismi dışın-

⁴⁴ Detaylı bilgi için bakınız: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, cilt: XIV (1952), sayı:6.

⁴⁵ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, II, 522 ve devamında bu isim Taberzed şeklinde zikredilmiş ayrıca Dârakazzî nisbesi eklenmiştir. *İbnü'l-Esir, el-Kâmil, XII, 137'de de Taberzed şeklindedir.*

⁴⁶ 42. bâb.

⁴⁷ Sem'ânî, *Ensâb*, 481a; Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 846; IV, 270. Sem'ânî'nin telaffuzunu esas aldım. Yâkût, H. 1, H. 2 ve H. 3 bu ismi Karûhî şeklinde ifade etmişlerdir.

⁴⁸ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, IV, 270. Yalnızca, Kürûhî'nin Herat'ta ondan ve Tiryâkî'den semâ ettiği ifade edilmiştir.

⁴⁹ Sem'ânî, *Ensâb*, 481a; Sem'ânî onu Kürûhî'nin hadis işittiği hocaları arasında zikretmiştir.

⁵⁰ Sem'ânî, *Ensâb*, 106b; Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 846. Yâkût onun ismini Ebû Nasr Abdülaziz b. Muhammed b. Sümâme et-Tiryâkî şeklinde zikretmiştir. Ayrıca Kürûhî'nin Bağdat'ta ondan hadis nakleden son râvî olduğunu söylemiştir. Bu, yukarıda zikri geçen Kürûhî'nin Bağdat'a gittiği ve vefat ettiği yer olan Mekke'ye gidene kadar orada kaldığı bilgisiyle kesinlikle çelişmemektedir. Sem'ânî, *Ensâb*, 481a.

⁵¹ Sem'ânî, *Ensâb*, 125b; Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 846. Yâkût, Tiryâkî'nin ondan rivâyette bulunduğunu söylemiştir.

⁵² Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, III, 866 ve fihrist; Yâkût, *Dictionary of Learned Men*, (Gibb Mem. Ser.), IV, 286.

da H. 1'in aktardığı isnad zincrinin aynısını verirler. Ki Kürûhî de icazetini Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî'den⁵³ (ö. 481) almıştır. Bu isnadın her iki kolunda da 'an lafzı kullanılmıştır.

H. 3'ün (38. sayfa) isnadı, ilk olarak aktarılan H. 1'in isnadıyla aynıdır. Ancak Ebu'l-Hasan b. Berdes (veya Berkad) b. Kâsım el-Kürûhî'nin hocası olan şu üç kişi hariçtir: el-Ezdî, Ğuracî ve Tiryâkî. Bu şahıslar hakkında hiçbir bilgi bulamadım. Dolayısıyla burada meydana gelen karışıklığı tanımlayabilecek herhangi bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Aslında onun [yani müelîfin H. 3 dediği Mekki'nin] Kürûhî diye meşhur olan aynı hocadan alıntı yapmış olması şüpheli görünmektedir. Ancak aynı dönemde yaşamış iki kişinin aynı kişiyi tanımlayan aynı nisbeye sahip olması hiç de imkânsız değildir. Dahası Câmî'in Kürûhî tarafından Ebû Hafs b. Amîla ve Aclun kadısının oğlu olan Takiyyüddin'e verildiği belirtilmiştir. Hiçbir bilgi bulamadığım bu şahıslar görebildiğim kadarıyla başka isnad zincirinde de yer almaktadırlar. Böylelikle bu şahısların burada isimlerinin zikredilmiş olması, Câmî'i Tirmizî'den nakleden Kürûhî nisbeli iki ayrı kişinin olduğuna delil olabilir. Bu isnadın her tabakasında 'an lafzı kullanılmıştır.

H. 4'ün (p.sayfa 9) isnadı, Kürûhî'nin hocaları olarak görülen Ezdî ve Ğuracî dışında daha önce ifade edilen H. 1'in isnadıyla benzerdir. Kürûhî [263] hem İbn Teberzes'e hem de Ebû Ahmed Abdulhâlik b. Enece b. Muammer et-Tüsterî'ye⁵⁴ rivâyette bulunmuştur. Her biri *ahberanâ* lafzını kullanmış ancak Kürûhî *bi-Câmî'ihî* eklemesinde bulunmuş; Tüsterî ise daha önce istinsah edilmiş ve beraberinde icâzet bulunan bir nüsha aldığını belirtmiştir.

H. 5 (44. sayfa) daha önce zikri geçen isnadlardan farklı ve 'an lafzını kullandığı üç isnad verir. İlk ikisinde Ezdî'nin Cerrâhî'den, Cerrâhî'nin de Mahbûbî'den alması suretiyle Tirmizî'ye ulaştığı ifade edilir. Muhtemel bir inkitâ'ın olduğu üçüncü isnadda ise Ezdî'nin Mahbûbî'den aldığı ifade edilmiştir. Birincisinde Zâhir b. Rustüm el-İsfehânî⁵⁵ (vefâtı 7. asır), Kâsım b. Ebû Sehl el-Herevî'den, Herevî de el-Ezdî'den nakletmektedir. İkincisinde Ebu'l-Müneccâ Abdullah b. Ömer el-Lettî⁵⁶, Ebu'l-Vakt Abdülevvel b. İsa es-

⁵³ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, IV, 210 ve fihrist; H.Kh., seçenekleri 3083, 5539, 5822.

⁵⁴ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, IV, 784. Yâkût, nisbesini Neştebrî olarak verir ve Abdülhâlik'in hafız olarak nitelendiğini ancak bunun muhaddis olduğundan dolayı olmadığını belirtmiştir. O birkaç hadis işitmiştir. H. 4 (sayfa 19) Tüsterî yerine dipnotta Şatîrî nisbesini verir.

⁵⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye'l-kübrâ*, V, 56, (Kâhire, 1323-1334). Sübkî bu ismi Zâhir b. Rustüm b. Ebu'r-Recâ olarak zikreder. Yedinci asırda vefat edenler arasına koyar.

⁵⁶ R. A. Nicholson, Serrâc'ın *el-Luma'*na yazdığı giriş yazısının birinci sayfasında bu ismin [okunuşunun] zor olduğunu kabul edip Ebu'l-Hayce ve Leysî olarak okunmasını önermiştir. Ancak böylesi bir öneri gereksizdir. Zira yukarıda H.5'in de belirttiği gibi onun yazılışı Ebu'l-Müneccâ ve Lettî şeklindedir. Ve büyük ihtimalle bu haliyle doğrudur. H. 5'teki gibi Ebu'l-Müneccâ'nın Ebu'l-Vakt'ten nakilde bulunduğu bilgisini *Luma'*da görebilmek ise oldukça şaşırtıcıdır.

Siczi'den⁵⁷ (458-553), Siczi de Ezdi'den nakletmektedir. Üçüncüsünde ise Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir⁵⁸ (499-571) Abdurrahman b. Muhammed b. Mes'ûd'dan, o Muhammed b. Ali b. Sâlih'ten o da Ezdi'den nakletmektedir.

[Leiden] MS. 1731 (MDCXXXI) numaralı *Catalogus Codicum Orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno Batavae* (1866) isimli katalog çalışmasının IV. cildinde Kürûhî'nin *Câmi*'i Ezdi'den, Tiryâki'den ve Gurâci'den nasıl aldığına dair ilginç detaylar yer almaktadır.⁵⁹ Orada Muhammed b. Mahled b. Abdullah b. Mahled b. İsa et-Temîmî el-Endelûsî, 540 yılının birkaç ayında Bağdat'ta Dicle nehrinin kenarındaki Burhan'ın ribatında ona [Kürûhî'ye] nasıl kıraat ettiğini anlatır.

“Kadı ve zâhid olan Ebû Âmir Mahmud b. Kâsım b. Muhammed b. Muhammed el-Ezdi size haber verdi (ahberaküm), ki 482 yılının Rebûlevvel ayının birinci gününde siz semâ' ederken ona kıraat edilmişti. Ve Şeyh Ebû Nasr Abdülaziz b. Muhammed b. Ali b. İbrâhim et-Tiryâki ve Şeyh Ebû Bekr Ahmed b. Abdüssamed b. Ebu'l-Fazl b. Ebû Hâmid el-Gurâci (r.anhüm) size haber verdi ki 481 yılının Rebûlevvel ayının ikinci günü siz semâ ederken onlara kıraat ediliyordu.”

Üç râvî de *Câmi*'i kendisine kıraat etmek suretiyle Cerrâhî'den almışlardır. Cerâhî ve Mahbûbî tamamen *ahberanâ* lafzını kullanmışlardır.

Câmi'in Meerut baskısı⁶⁰ (1283) Leiden MS.'de verilen detayların hemen hemen aynısını verir. H.1'den yapılan alıntıdaki isnadda yer alan İbn Teberzes burada *Câmi*'i Kürûhî'den alanlardan biridir. Burada ayrıca şu ek bilgi mevcuttur: O 547 yılının Zilhicce ayının ilk on gününde Mekke'de semâ' etmek suretiyle Mahbûbî rivâyetini almıştır. O *ahberanâ* lafzını kullanır. Kürûhî'den itibaren verilen bilgiler konusunda Leiden MS'den farklı olarak sadece [264] Mahbûbî'nin tasdik ettiği bilgisi verilmiştir. Ayrıca hem burada hem de Leiden MS.'de Cerrâhî'nin, ismine ek olarak el-Merzubânî nisbesine sahip olduğu bilgisi verilmiştir.

Sem'ânî *Ensâb*'ında (f.481a) *Câmi*'in tamamını Bağdat'ta kalabalık bir mecliste insanların semâ' ettiği bir ortamda Kürûhî'ye kıraat etmek suretiyle rivâyet izni aldığından bahsetmiştir. Ancak ben onun râvî olarak zikredildiği hiçbir isnada rastlamadım. Sem'ânî ayrıca *Ensâb* f.313a'da, dedesinin, Ebû Mansûr es-Sem'ânî'nin, Ebû Ali es-Sincî ve Ebu'l-Hayr b. Ebû 'İmrân'ın Ebû İsa'nın kitabını Mahbûbî'den alan râvîler arasında ismi zikredilen Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhamed b. Serrâc es-Sincî'den *Câmi*'i aldıklarını belirtmiştir.

⁵⁷ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, fihrist, İbn Hallikân, II, 171 ve devamı.

⁵⁸ Brockelmann, *GAL, Supp.*, I, 566.

⁵⁹ Bu metnin mikrofilmli bana gönderdiği için Leiden'deki Or. MSS. üniversite kütüphanesinin korumalığını yapan Dr. P. Voorhoeve'ye minnettarım.

⁶⁰ Bkz. bu makalenin 2. sayfası.

Ebû Hâmid Rivâyeti

Bir tüccar olan Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah b. Dâvûd el-Mervezî, Tirmizî'nin tanınmış râvîlerinden biridir. Ancak ulaşılabildiğim biyografi eserlerinin hiçbirinde ona dair bir bilgiye ulaşamadım.

İbn Hayr, Ebû Hâmid rivâyetini münâvele yoluyla şeyh ve fakih Ebû Bekr Yahyâ b. Muhammed b. Raydân ve şeyh, imâm Ebû Abdullah Muhammed b. Abdürrezzâk b. Yûsuf el-Kelbî'den⁶¹ (479-563) almıştır. İbn Hayr'ın bu iki hocası da Ebû Muhammed b. Yarbû'un asl olarak nitelenen nüshasından [münâvele yoluyla rivâyet izni] vermişlerdir. Onlar Ebû Hâmid rivâyetini şeyh, vezîr ve fakih olarak nitelenen Ebu'l-Kâsım Hasan b. Ebû Hafs Ömer b. Hasan el-Hevzânî'den⁶² (435-512) semâ' yoluyla almışlardır. Onlar haddesenâ bihâ lafzını kullanırlar. Ebu'l-Kâsım, Ebû Hâmid rivâyetini babası Ebû Hafs'tan⁶³ (392-460) almış ve haddesenâ bihâ lafzını kullanmıştır. Babası ise münâvele yoluyla Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Ardaşânî'den⁶⁴ almıştır. Ebu'l-Kâsım 445 yılında yaptığı hac ibadeti esnasında Mekke'de babasının kendisi için [oğlu Ebu'l-Kasım için] istemesi üzerine Ardaşânî'den icazet aldığı bilgisini ekler. Aynı hac esnasında babası yine oğlu Ebu'l-Kasım için Ardaşânî'nin Ebû Hâmid rivâyetini aldığı hocası olan Ebû Bekr Muhammed b. Mansûr b. Hamîl eş-Şehrezûrî'den de icazet istemiştir. Her iki icâzet de haddesenâ bihâ lafzıyla başlar. Her ne kadar kendisine icâzet veren hocalarla aracısız bir ilişki kurmasa da Ebu'l-Kâsım bu yolla isnadını âli hale getirmiştir. Şehrezûrî, *Câmi*'i ahberanâ rivâyet lafzını kullanarak Ebûbekr Ahmed b. İbrâhim el-Mervezî'den almıştır. Ebûbekr haddesenâ lafzını kullanarak Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed el-Mervezî'den⁶⁵ (ö. 371) almıştır. Ebû Zeyd de Ebû Hâmid'den, o da Tirmizî'den almıştır. Hem Ebû Zeyd hem de Ebû Hâmid ahberanâ lafzını kullanmışlardır. İbn Hayr yukarıda bahsettiği Ebû Muhammed b. Yarbû'un kitabının Ebû Nasr eş-Şehrezûrî'ninki ile mukabele edildiğini ve İbn Yarbû'un istinsah ettiği nüshanın *Câmi*'i babasından alan Ebu'l-Kâsım el-Hevzânî'de kaldığını ifade etmiş ve Ebu'l-Kasım'ın, babası Ömer b. Hasan'dan, babasının da İbn Yarbû'un istinsah ettiği kimseden *Câmi*'i aldığını belirtmiştir.

İbn Hayr, Ebû Hâmid rivâyetini aynı zamanda Ebû Muhammed b. Attâb'dan⁶⁶ (433-520) kendisi için yazdığı kısmi icâzet yoluyla almıştır. İbn

⁶¹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 1187.

⁶² İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 315; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, s. 104.

⁶³ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 860.

⁶⁴ Sem'ânî, *Ensâb*, 24b'de Ardaşânî olarak zikredilmiştir. Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 198'de ise bu yerin ismi Ardîstân olarak geçmektedir. Ben İbn Hayr'ın metnini esas aldım.

⁶⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, no: 197.

⁶⁶ İsmi Abdurrahman b. Muhammed'dir. Bkz. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 744; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, no: 986; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, s. 150.

Attâb Ebû Hâmid rivâyetini Ebû Muhammed Mekki b. Ebû Tâlib'den⁶⁷ (355-437) Mekki'nin el yazısıyla istinsah ettiği nüshanın icazetini almak suretiyle almıştır. O ahberanî bihî lafzını kullanmıştır. Mekki, Ebû Hâmid rivâyetini Abdülvâhid b. 'Ali b. Ahmed el-Abbâsî'den, onun karesi Abdüssemî'den [265] ve *Câmi*'i Ebû Zeyd el-Mevezî'den alan Ebû Bekr el-Mervezî'den semâ ettiğini söylemiştir. Ve haddesenâ lafzını kullanmıştır. İsnad yukarıdaki gibi devam eder. Ancak Ebû Zeyd ve Ebû Hâmid bu isnadda 'an lafzı kullanmışlardır. Metindeki [Ebû] Hâmid ibaresi [Ebû] Ahmed şeklinde yanlış olarak yer almıştır. İbn Hayr, hocası İbn Attâb'ın [Abdülvâhid b. Ali b. Ahmed] el-Abbâsî'den aldığı Ebû Hâmid rivâyetinde Ebû Zeyd'den bir istisna yaptığını ve Ebû Zeyd'in Kitâbu'l-Menâkıb'ın 31-62 arasındaki babları Ebû Hâmid'den almadığını söylediğini ifade etmiştir. O bu eksik kısımları Ebu'l-Fazl Muhammed b. Abdullah'tan⁶⁸, o da Ebû Hâmid'den almıştır. Hem Ebu'l-Fazl hem de Ebû Hâmid ahberanâ lafzını kullanmışlardır. Bu bilgiyi Şeherezûrî'nin, yaptığı nakilde belirttiği söyleniyor. İbn Yarbû' bu eksik kısmın kitabının on dört sayfasını içerdiğini söylemiştir. İlginç olan bu bilginin yukarıda Şeherezûrî'nin isnadının bahsinin geçtiği yerde zikredilmemiş olmasıdır. Belki de [bu bilginin burada verilmiş olması] ihmali telafi etme amacı taşıyordur.

Ebû Zerr Rivâyeti

Ebû Zerr Muhammed b. İbrahim b. Muhammed et-Tirmizî *Câmi*'in râvîleri arasında Sem'ânî, Yâkût, Zehebî ve İbn Hacer tarafından ismi zikredilmemiştir. Ben de onun hakkında hiçbir bilgi bulamadım. Ancak İbn Hayr onun kanalıyla gelen bir isnaddan bahsetmiştir.

İbn 'Attâb Ebû Zerr rivâyetini icâzet yoluyla Hâfız Ebû Ömer İbn Abdülberri'den⁶⁹ (368-463) almış ve haddesenâ bihî lafzını kullanmıştır. İbn Abdülberri, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed b. Yusuf el-Eş'arî el-Ceyyânî'den, el-Ceyyânî de Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ahmed b. Yûsuf es-Saydelânî el-Mekki'den almıştır. es-Saydelânî ise Ebû Zerr'den, Ebû Zerr de Tirmizî'den almıştır. İbn Abdülberri sonrasında zikredilenlerin hepsi 'an lafzını kullanmışlardır.

Kattân Rivâyeti

Ebû Muhammed Hasan b. İbrahim el-Kattân aynı Ebû Zerr gibi Tirmizî'nin râvîleri arasında ismi zikredilmemektedir. Onun hakkında da her-

⁶⁷ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 1276; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, no: 3645.

⁶⁸ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, I, 388.

⁶⁹ Diğer taraftan, böylesine bilinmeyen bir isnad zincirinde Tirmizî'nin *Câmi*'inin rivâyetlerinde beliren en seçkin isimlerden birini bulabilmek oldukça ilginçtir.

hangi bir bilgi bulamadım. Ancak İbn Hayr onun kanalıyla gelen bir isnad zikremiştir.

İbn 'Attâb, Kattân rivâyetini Ebû 'Amr Osman b. Ebû Bekr b. Hammûd b. Ahmed es-Sadefî es-Safâkusî'den⁷⁰ (ö. 440'tan sonra) ahberanî bihî lafzını kullanarak almıştır. es-Safâkusî, Hâfız Muhammed b. Ali b. Abdülmelik'ten⁷¹, o Şeyh Kattân'dan, o da Tirmizî'den almıştır. Her biri 'an lafzını kullanmıştır.

İbn Hayr'ın verdiği bu son iki rivâyetin isnadının detayında İbn Hayr kendisinin İbn 'Attâb'dan aldığını söylememiştir. O bu şekilde anlaşılabilirliğini kastetmiş olabilir, ancak aslında onun normalde haddesenî bihâ lafzını kullanıyor olması -her ne kadar İbn 'Attâb hocası olsa da- verilen bu bilginin bir söylentiden ibaret olup olmadığı noktasında merak uyandırmaktadır.

Değerlendirme

Câmî'in bu isnadları incelendiğinde râvîlerin nakilleriyle ilgili olasılıklara dair çok az problemin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak yine de Tirmizî'nin en meşhur râvîsi olan ve günümüzde nüshası kullanılan yegâne kişi olan Mahbûbî'nin [266] -Tirmizî 279'da ya da bazı bilgilere göre bu tarihten daha önce vefat etmesine rağmen- 346 senesinde ölmüş olması⁷² şaşılacak bir durumdur. Mahbûbî'nin ne zaman doğduğunu bulamadım ancak o Tirmizî'den en azından 67 yıl sonra vefat etmiştir ki bu Tirmizî vefat ettiğinde Mahbûbî'nin epey genç olması gerektiğini akla getirmektedir. Her ne kadar normalde onun *Câmî*'i semâ etmiş olması imkânsız görünmese de *Câmî*'in [günümüzdeki] yegâne metninin müelliften bu kadar genç birisinden geliyor olması esrarengiz bir durumdur. Aynı sorun İbn Sükeyne'nin (ö. 607) Kürûhî'den (ö. 548) yapmış olduğu rivâyette de mevcuttur. Ancak üstesinden gelinemeyecek bir sorun değildir.⁷³ Kattân rivâyetinde belirtildiği üzere İbn 'Attâb ile Tirmizî arasında diğer isnadlarda beş olmasına rağmen yalnızca dört tabaka mevcuttur. İbn 'Attâb 433 yılında doğmuştur. Kattân rivâyetini aldığı hocası Safâkusî 440'tan sonra vefat etmiştir. Safâkusî'nin ölüm tarihine dair net bir bilgi yoktur. Ancak İbn 'Attâb'ın o tarihte on yaşından çok da büyük olamayacağı tahmin edilebilir.

İbn Hayr, Ebû Ya'lâ rivâyetinin tam bir metin olmadığını ve eksiklerin Hevzânî'inin babasından yaptığı rivâyetle tamamlandığını ifade etmiştir.⁷⁴ Bu aşamada eksik kısımların nasıl alındığına dair herhangi bir işarete bulunulmamıştır. Ancak sonra Ebû Hâmid rivâyetine geldiğimizde bu râvîlerin

⁷⁰ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, no: 876; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, s. 188 ve devamı.

⁷¹ Yâkût, *Geogr. Wörterb.*, III, 6'da muhtemelen bu kişiyi kastetmiş olmalıdır.

⁷² Bkz. bu makalenin üçüncü sayfası.

⁷³ Bkz. bu makalenin altıncı sayfası.

⁷⁴ Bkz. bu makalenin dördüncü sayfası.

[Hevzânî ve babasının] muttasıl bir senede yer aldığını görebiliriz.⁷⁵ Senedin Hevzânî ve babasının yer aldığı kısmının Mahbûbî'ye değil de Ebû Hâmid'e kadar gitmesi merak uyandırmaktadır. Senedin Hevzânî ve babasının yer aldığı kısmı hakkında hiçbirşey söylenmemiştir. Bununla birlikte bu şaşılacak bir şey değildir.⁷⁶ Ancak Ebû Hâmid rivâyetinin İbn 'Attâb'dan yapılan naklinde Ebû Zeyd'in Kitâbu'l-Menâkıb'ın 31-62 bablarını Ebû Hâmid'den almamış olmasına işaret edilir. İşte bu yüzden Ebû Hâmid'in Ebû Zeyd'in hocası olan Ebu'l-Fazl'a *Câmi*'in bu eksik kısımlarını nakletmiş olabilmesine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Ebû Zeyd'in doğrudan alamadığı kısım İbnü'l-'Arabî'nin isnadında belirtilen kısım gibi kitabın aynı bölümünde olması gerekirdi ki bu da yalnızca bir tesadüf olabilir. Bununla birlikte H 1'in "Kürûhî, Menâkıb-ı İbn Abbâs'tan sonuna kadar olan kısım hariç *Câmi*'in tamamını Ezdî'den, Ğuracî ve Tiryâkî'den aldı. Eksik kısmı ise Hervî'den aldı." sözünü fark etmek ilginçtir. Bu kısım 42. bâbdab eserin sonuna kadardır. Üç kişi de açık bir şekilde Kitâbu'd-da'vât'ın tamamını alabilme-yi başarmıştır. Diğer taraftan bu kısım İbnü'l-'Arabî'nin yer aldığı isnaddaki bilgi arasında yakın benzerlik vardır. *Câmi*'in son bölümü olarak kabul edilen belirli kısımlarda karışıklık olup olmadığı konusunda merak oluşmaktadır. H 1'in verdiği isnadın aynısını veren Leiden MS. ve Meerut baskıları herhangi bir ihmal olduğuna dair bilgi vermezler. Şayet birisi buna şaşırırsa şaşırması için daha pek çok sebep vardır. Meselâ H 2.'nin "Kürûhî'ye *Câmi*'in tamamını Ezdî verdi." demesi ve H 4'ün Kürûhî ile ilgili hem Ezdî'nin hem de Ğuracî'nin *Câmi*'in tamamını ona verdiği söylemesi böyledir.⁷⁷ [267]

H 5.'teki isnadlardan birinde Ezdî, Mahbûbî'den direkt alan bir râvî olarak sunulmuş fakat H 5'teki diğer isnadlarda Ezdî'nin Cerrâhî aracılığıyla Mahbûbî'den aldığı ifade edildiğinden bu sadece bir hata olabilir.

Ebû Hafs'ın Ebû Hâmid rivâyetini Ardaşânî'den, Ardaşânî'nin de Şehrezûrî'den aldığı ve aynı zamanda Ebû Hafs'ın, oğlu için Hem Ardaşânî'den hem de Şehrezûrî'den icazet talebinde bulunduğu söylenmiştir. Eğer Ebû Hafs, Şehrezûrî'yi görmüşse niçin Ebû Hâmid rivâyetini arada Ardaşânî olmaksızın bizzat Şehrezûrî'den nakletme talebinde bulunmadı. Ebû Hafs'ın Ardaşânî ve Şehrezûrî ile görüşmemiş olan oğluna icazet alma usulü genel uygulamaya oldukça uyum sağlamaktadır.

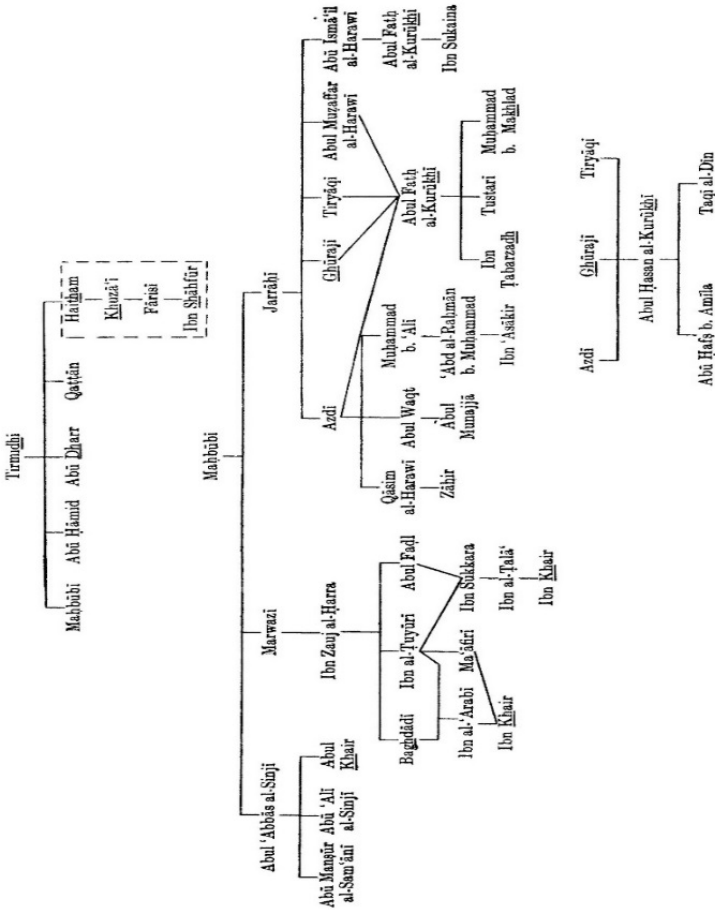
Tirmizî'den *Câmi*'i rivâyet edenlerin nispeten az olması eserin önemi göz önünde bulundurulduğunda ilginçtir. Ancak bu açıklanabilecek bir durumdur. Zira *Câmi*' asırlarca el üstünde tutulup hürmet görmüşse de bu her za-

⁷⁵ Bkz. bu makalenin sekizinci sayfası.

⁷⁶ Heysem tarikiyle Tirmizî'ye kadar ulaşan bir isnad sayesinde aynı kısmın nasıl sunulduğu zaten bu çalışmanın beşinci sayfasında da görülebilmektedir.

⁷⁷ H. 3 (6. sayfa ve devamı), H. 4 (20. sayfa) ve H. 5 (44. sayfa)'da herhangi bir yerin eksik kaldığına işaret edilmeksizin Kürûhî'nin Ezdî'den rivâyet ettiğine dair isnadlar zikredilmiştir.

man böyle olmamıştır. İlk zamanlarda kendini kabul ettirememiş, ancak birkaç asır sonra temel hadis külliyatlarından biri olarak genel kabul görmüştür. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin eserleri Tirmizî'den önce genel kabule layık görülmüşlerdir⁷⁸ ve onların her birinin farklı tariklerle eseri intikal ettiren çok sayıda râvileri vardır. Böylelikle şu sonucu çıkarmak makul görünmektedir: “Tirmizî'nin Câmî'inin değerinin bir süre yeterince anlaşılammış olması, eserin rivâyetine yeterince ilgi duyulmamasına yol açmıştır.” [268]

⁷⁸ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 262.

